

OPERA SLAVICA BUDAPESTINENSIA
SYMPOSIA SLAVICA

KIRÁLY PÉTER 100

TANULMÁNYKÖTET

KIRÁLY PÉTER TISZTELETÉRE II.

Szerkesztette
Császári Éva és Mária Imrichová

ELTE BTK
Szláv Filológiai Tanszék
Budapest, 2019

A KIADVÁNY TÁMOGATÓI
Szent Adalbert Közép-
és Kelet-Európa Kutatásokért Alapítvány

SZAKMAI LEKTOROK

Bańcerowski Janusz
Lukács István
Ivor Ripka
Marta Součková
Szabó Tünde
Zoltán András

MŰSZAKI SZERKESZTŐ ÉS TÖRDELŐ
V4 Consulting Kft.

© Szerzők

A KIRÁLY PÉTER 100 nemzetközi tudományos
szlavisztikai konferencia hazai és külföldi előadói

Kiadja az ELTE BTK Szláv Filológiai Tanszék
Felelős kiadó a Szláv Filológiai Tanszék vezetője
Sorozatszerkesztő: Lukács István
A borítót tervezte: Sellyei Tamás Ottó
Nyomdai kivitelezés: Robinco Kft.

ISSN 1789-3976

ISBN 978-963-489-066-9

ШЛЯХИ ЛІНГВАЛІЗАЦІЇ АКУСТИЧНОГО СВІТУ В СЛОВ'ЯНСЬКИХ ПОЕТИЧНИХ ТЕКСТАХ ЕПОХИ ЛІТЕРАТУРНОГО МОДЕРНІЗМУ (КІНЕЦЬ ХІХ – ПОЧАТКУ ХХ СТ.)

Юлія Юсип-Якимович

*Ужгородський національний університет, м. Ужгород,
філологічний факультет, кафедра словацької філології
jusyrju@gmail.com*

Abstrakt: The article under consideration is the continuation of the studies of phonostylistic measuring of the Slavic literary modernism. The article had analyzed the peculiarities of phonic of symbolic poetic text on the materials of poetry of Slavic modernism by the representatives of different Slavic literatures, including the analysis of semantic plane of Slavic modernism by means of typology of phonetic means of stylistics. The model of the world is dominated by Slavic modernist auditory impressions that are dominant. Phonic picture of the world is regarded as a fragment of the language picture of the world, marked by the phonetic means.

Keywords: Slavic modernism; typology; sound view; phonic picture of the world; poetic language; auditory impressions; dominant idea; phonetic means; sound recording.

Лінгвалізація акустичного світу в слов'янських поетичних текстах періоду літературного модернізму (кінець ХІХ – початку ХХ ст.) ще не була предметом дослідження. Літературна епоха кінця 19 – початку 20 ст. на слов'янських теренах заслуговує на те, щоб стати предметом глибоких мовознавчих компаративістських досліджень, адже в епоху модернізму у слов'янських літературах простежуються спільні тенденції і дають підстави для типологічних досліджень - це співпадіння хронологізації літературної епохи на слов'янському континуумі (кінець 19 – поч. 20 ст.); спільні домінанти - новий світогляд, нова естетика, нове мовомислення; спільність проблематики та семантико-структурних площин; спільні тенденції в розвитку поезики; зародження однотипних літературних течій.

Теоретичною основою нашого дослідження послужили основоположні праці з проблем лінгвостилістики, фонопоетики, фоностилістики, поетичної фонетики, філософії мови різних шкіл (у тому числі структуральних – ОПОЯЗУ, Празького лінгвістичного гуртка, школи українського формалізму, Тартуської школи), праці І.Франка, О.Потебні, І.Фізера, В.Ващенко, І.Чередниченка, О.Масюкевич, П.Тимошенка, В.Шиприкевича; зарубіжних В.Губмольдта, М.Граммона, О.Єсперсена, К.Бальмонта, С.Ульмана, А.Белого, С.Ньюмен, Є.Сепіра, І.Горєлова, Е.Стайгера, Р.Інгардена, Г.-Г.Гадамера, Я.Мукаржовського, Р.Якобсона, О.Зіха, І.Леви, В.Матезіуса, Б.Гали, К.Свободи, К.Горалека, М.Червенки, П.Ірачека, Й.Містрика, Й.Грабака, Я.Замбора, Ю.М.Лотмана, Т.Цив'яна та ін.

Науці про мову відомі різні типи втілення художнього світобачення. Серед них найбільш розробленими, науково обґрунтованими і універсальними в плані репрезентації авторського світосприйняття вважаються зорова, слухова, нюхова, дотику, просторова й часова картини світу. Слухова картина світу – найменш досліджена, але, безумовно, важлива, адже спирається на сукупність слухових вражень, звукових образів, створюваних на основі слухового пізнання буття.

Навколишній світ, що звучить (акустичний або аудіальний) та існує об'єктивно, умовно становить собою соносферу (від лат. *sonus, sonoris* – звучати): це явища живої, неживої природи, результати людської діяльності, що супроводжуються звучанням (антропосфера).

За джерелами звучань можна побудувати умовну модель звукового простору, яка становить собою основу поетичної акустичної (слухової) картини світу. Охоплюючи весь слов'янський континуум, модель слов'янського звукового простору чи звучний світ створюють:

Природа нежива (неживий звучний світ). Це атмосферні явища (звуки грози, блискавки, вітру, вогню); гідросферні (звучання вод і (в річці, морі), звуки дощу, граду, льоду, снігу, ожеледиці).

Природа жива (живий звучний світ). Це звучання зоосфери – звуки диких птахів, домашньої птиці, диких ссавців, домашніх ссавців, земноводних, комах, риб, рослин.

Звучний світ, створюваний людиною чи звучання антропосфери – це первинні звуки людини як біологічної істоти (звуки сміху, плачу, мовлення (також і дитячого), співу; немовленнєві звуки (стогін, кашель, виск, дихання, ковтання, сон, їжа). Вторинні звуки людини, пов'язані з її життєдіяльністю, переміщенням у просторі, використанням людиною різних предметів (музичних інструментів, механізмів, машин (техносфера), засобів пересування, зброї), фізичними діями людини (стуку, ляску, грюку, гупання, плескання, луску, хльосту, ударів, скрипу, свисту, дзвону, тріску, хруску та ін.).

У межах наведеної моделі таксономічної функціонують індивідуальні авторські моделі звукового слов'янського простору, те чи інше реальне звучання через фонетичну систему відображається в поетичній мові, адже слухове сприймання – один із факторів формування картини світу.

Коли навколишній звучний світ відображається в мові, він становить собою світ, опосередкований мовною свідомістю, в якому до обмежень, що накладаються сприйняттям, додаються обмеження, зумовлені закономірностями мови. Той факт, що навколишній звук складніше сприймати, ніж колір, оскільки він частіше характеризується моментальністю, зумовлює чи спричиняє відносну суб'єктивність слухових відчуттів. Це знаходить відображення в використанні слів-звукопозначень, які є одночасно і знаками звучань реалій, і одиницями мови. Переломлення категорії звучання в мові служить основою семантичних універсалій.

Кожна мова по-своєму освоює звучання зовнішнього світу, і звуконаслідування різних мов не збігаються один з одним, хоча нерідко мають схожість. На думку С.В.Вороніна, одна з причин розходження звуконаслідувань у різних мовах полягає в тому, що самі джерела звучань, як правило, мають складну природу, і оскільки точне наслідування їх засобами мови неможливе, кожна мова вибирає якусь одну зі складових частин цього звуку як зразок для наслідування

(ВОРОНІН, 1969). При цьому вкрай значимою є фонетична система мови, що наслідуює звук.

Предметом нашого розгляду є шляхи лінгвалізації позамовних звучань у художніх поетичних текстах зазначеного періоду, аналіз різних підходів до проблеми, починаючи від стоїків і до сучасності.

Лінгвалізацію звукових явищ в античному світі відзначали стоїки, які вважали, що природа людини, її душа створили для спілкування мову, перші слова якої нагадували звучання позначуваного предмета (пор .: лат. *hinnitus* «іржання коней», *stridor* «скрип ланцюгів», *balatus* «бекання овець» і т.п.) . Такі слова є продуктом наслідування, між звуковою формою яких і предметом існує внутрішня подібність.

Слова природи (гуркіт грому, шелест трави або листя дерев, шум водоспаду виникли завдяки стихійному, інстинктивному наслідуванню тих звуків, які видавали живі істоти (крики тварин, спів птахів) або супроводжували явища). Відтворення цих звуків закріплювалося в свідомості людей з предметами, що їх видавали, і перетворювалися в словесні знаки для позначення відповідних предметів.

Міркування стоїків про звуконаслідування стали фундаментальними для філософії і лінгвістики нового часу.

Видатні лінгвісти XVIII - XIX ст. В. фон Гумбольдт, Х. Штейнталь, О.О.Потебня підтримали теорію стоїків, намітили нові напрямки осмислення структури мовного знака і зв'язку звукових і розумових образів.

Так, В. фон Гумбольдт вважав, що між звуком і значенням існує певний зв'язок, «але характер зв'язку з цим рідко вдається описати досить повно, часто про нього можна лише здогадуватися...» (ГУМБОЛЬДТ, 1984: 92). Він зазначив три причини, у зв'язку з якими у простих словах певні звуки пов'язані з певними поняттями, виходячи з яких, можна розрізнати три способи лінгвалізації понять.

Перший спосіб лінгвалізації за Гумбольдтом полягає в безпосередньому наслідуванні, «коли звук, який видається предметом, імітується в слові настільки, наскільки членороздільні звуки в змозі передати нечленороздільні» (*Ibid*: 93). Автор називає такий спосіб живописним, мальовничим,

при якому мова як би відтворює слуховий образ предмета. Оскільки наслідувати завжди доводиться нечленороздільні звуки, то в залежності від природи артикуляції певної мови в звуці залишається або занадто багато нечленороздільного, або ж він змінюється до невпізнання.

Другий спосіб Гумбольдт умовно назвав символічним. Для позначення предметів символічний спосіб обирає звуки, які або самі по собі, або в порівнянні з іншими звуками народжують для слуху образ, подібний до того, який виникає в глибині душі під враженням від предмета. «Необхідним наслідком звідси має бути певна схожість позначень у всіх мовах людського роду, оскільки враження, вироблені предметами, пов'язані всюди більш-менш однаково з одними і тими ж звуками » (Ibid: 93).

Третій спосіб будується на схожості звуків відповідно до спорідненості. Відмінність від раніше розглянутого способу позначення полягає в тому, що не береться до уваги властивий самим цим звукам характер позначуваних понять. Цей спосіб автор позначив як аналогічний, оскільки в ньому аналогія понять і звуків у їх власних сферах проводиться так, що досягається їх повна гармонія. Цей спосіб позначення понять є найбільш плідним з усіх відомих.

За Х. Штейнталем, мова - продукт духу народу; звукова мова обумовлюється духовним началом. Мовленнєвомислительну діяльність слід вважати найважливішим компонентом духовного життя народу. Мовне мислення пов'язане з виразом уявлень про уявлення, виокремлені зі сфери предметного мислення. Одержуване уявлення він назвав внутрішньою мовною формою, засобом вираження якої виступає зовнішня мовна, або звукова форма (Цит. за ЗВЕГИН-ЦЕВ, 1964).

На відміну від В. фон Гумбольдта, О. О. Потебня стверджував, що звукові слова відтворюють не враження від предметів, а ті асоціативні зв'язки, які встановлюються між звуковим образом слова і способом найменуваного предмета (ПОТЕБНЯ, 1999).

Як відомо, проблема співвідношення між звуком і значенням завжди була і залишається однією зі спірних проблем

філософії мови. Оскільки неможливо визнати однозначно вмотивованим зв'язок між звуком і «беззвучним об'єктом» (тим більше абстрактним), то визнання зв'язку між звуком і значенням веде до розгляду слів, де звук найбільш безпосередньо і відчутно виявлений - до слів, які мають фонетичну вмотивованість.

З одного боку, ці слова повинні володіти прямою схожістю зі звуками зовнішнього світу, з іншого боку, вони є одиницями мови, використовують звуковий склад даної конкретної мови, і тому не можуть бути повністю ідентичними з природними звуками навколишнього світу.

В.Гумбольдт, розмірковуючи про фонетично вмотивовані слова, зазначав, що «тут звук, що його видає предмет, зображається настільки, наскільки нечленороздільний звук може бути переданий членороздільним. Це ніби живописне позначення, подібно до того, як живопис зображає предмет, як він представлений окові (тобто дає лише кольоровий простір відомих обрисів, які глядач доповнює сам); так мова представляє предмет, як він чується вухові » (Цит. за ПОТЕБНЯ, 1999: 77).

На думку О.О. Потебні, «не всім мовам властиві всі звуки, як не всім інструментам - всі тони; в кожній мові є своя система звуків, більш-менш багата і визначена за окремими складовими її звуків, але завжди строго послідовна, тому що попереднє дає в ній напрямок наступному »(Ibid.: 78). О.О. Потебня стверджує, що, звичайно, в нечленороздільних звуках ми можемо зустріти окремі приголосні. Оскільки в тваринному звуці немає такої одиниці, як в людській мові - звука, складу, слова (у фонетичному сенсі), він буде по-різному виражатися засобами людських фонетичних систем, які передбачають такі одиниці.

Загальновідома теза М. Граммона про те, що «ономатопея - це апроксимація, але ніяк не точне відтворення» (Цит. за ВОРОНІН, 2006: 19). Однак слід уточнити, наскільки приблизною є ономатопетична апроксимація, в яких межах вона діє, якими рамками обмежена. З'ясовуючи характер співвідношення звуконаслідувального слова і денотата, встановлюючи будови таких слів, слід враховувати той факт, що

в будь-якій мові світу існування фонетично вмотивованих слів визначається двома факторами - позамовним і мовним.

Коли навколишній звучний світ відображається в мові, він становить собою світ, опосередкований мовною свідомістю, в якому до обмежень, що накладаються людським сприйняттям, додаються обмеження, зумовлені закономірностями мови. Той факт, що звук навколишнього світу складніше сприймати, ніж колір, оскільки він частіше характеризується моментальністю, зумовлює чи спричиняє відносну суб'єктивність слухових відчуттів. Це знаходить відображення в використанні слів-звукопозначень, які є одночасно і знаками звучань реалій, і одиницями мови. Переломлення категорії звучання в мові служить основою семантичних універсалій (ЛАДЧЕНКО, ЮСИП-ЯКИМОВИЧ: 2014).

Кожна зі слов'янських мов по-своєму освоює звучання зовнішнього світу, і звуконаслідування різних мов не збігаються один з одним, хоча нерідко мають схожість. На думку С.В.Вороніна, одна з причин розходження наслідувань звуків у різних мовах полягає в тому, що самі звуки джерела, яке звучить, як правило, мають складну природу, і оскільки точне наслідування їх засобами мови неможливе, кожна мова вибирає одну зі складових частин цього звуку як зразок для наслідування (ВОРОНІН, 1969). При цьому вкрай значимою є фонетична система мови, яка наслідує звук.

Досліджуючи угорську ономатопею, чеський учений В.Скалічка зазначав:

«... ономатопетичне слово не буває ідентичним і не може бути ідентичним звукам зовнішнього світу. Звуки мови є елементами мовної системи, звуки ж зовнішнього світу є складовою частиною системи реального світу. Таким чином, вони виступають у якості складових частин різних систем і, отже, не можуть бути тотожними. І якби навіть звук мови фізично точно відповідав природному звуку, все ж тотожним йому він бути не міг би » (СКАЛІЧКА 1967: 287).

В. Скалічка пояснював наявність значної кількості універсалій серед ономатопів близькістю їх звучання до природного звука: «З іншого боку, ми зобов'язані припускати значну стійкість, постійність цієї категорії слів. Ця стій-

кість і наступність підтримується перш за все близькістю до справжнього природного звука. Останнє перешкоджає фонетичній зміні і заміні розглянутих слів іншими словами » (СКАЛІЧКА 1967: 301).

О. Царук розглядає слов'янські ономатопетичні форми як типологічний дистриб'ютор, наголошуючи при цьому, що такі форми виникають на основі максимального використання можливостей фонологічної системи, оскільки йдеться про відтворення звуків позамовної дійсності і які майже ніколи не вичерпуються лише тими, що закріплюються в стандартному наборі фонем. «Людська мова здатна лише приблизно передати навколишні звукові явища, при цьому настільки вправно, наскільки дозволяє артикуляційна база» (ЦАРУК, 1998: 161), а отже, артикуляційно-акустичні властивості фонологічної системи тієї чи іншої зі слов'янських мов.

У своїй теорії угорських звуконаслідувань В.Скалічка зазначав: «Слова, що володіють значним елементом звуконаслідування, дуже точно передаючи звук, повторюються в різних мовах» (СКАЛІЧКА 1967: 292).

Зіставні дослідження одиниць, що мають єдність звучання і значення, на наш погляд, дозволять встановити національно-культурну специфіку акустичної картини світу, де відбивається широкий діапазон фоносфери через фонотипові засоби кожної з мов: звукопису, ониматопей, асонансів, алітерацій, рим, ритму в поезії слов'янського модернізму.

З одного боку, аналіз світу звучань крізь призму творчості художника слова, особливостей його світобачення і особистісних якостей дозволяє репрезентувати індивідуально-авторську поетичну слухову картину світу.

Безперечно, при осмисленні індивідуальної акустичної картини світу кожного зі слов'янських поетів-модерністів постає проблема її національно-культурної специфіки.

З іншого боку, аналіз поетичних текстів представників слов'янського модернізму дає можливість висновку про існування якоїсь поетичної звукової (слухової) моделі, що включає в себе ключові поетичні звукообрази, втілені в ліричній системі модернізму, представленого течіями символізму, імпресіонізму чи футуризму. До них можна віднести

домінантні лексичні одиниці, які різняться джерелом звучання, перш за все дзвін і його символіку, грім, плюскіт і їх символіку т.д.

Для цієї фонетики вживаються терміни – неканонічна фонетика (Реформатський), екстранормальна (Юшманов), ектосемантична (Гала), поетична фонетика.

Реформатський, зокрема, до неканонічної фонетики відносить будь-яку фонацію (свідоме і конструктивне використання звукової матерії мови в літературі, починаючи від алітерації, рим, звукового повтору, поетичної етимології. І, звичайно, будь-який звукопис (*Lautmalerei*), що в чеському та словацькому мовознавстві називається *zvukomalebnost*.

Розбіжність звукових оболонок, що належать різним мовам, зумовлені тими змінами, що виникли в процесі «входження» таких одиниць в систему тієї чи ін. мови.

Звідси впливає своєрідність та специфіка світосприймання поетами- модерністами різних літератур навколишньої дійсності.

Наведемо паралелі звукових відтворень у слов'янських поетів-модерністів:

В українських модерністів:

У Г. Чупринки *рев бурі* передається алітерацією із фоностилемою **р**:

Грізно ревом бурі / В стіни -мури" („Святогор”) , *перекач грому*: Я вітаю бурі, грози / Як грюкне в небі грім („Льодо-лом”).

У М. Філянського - *звукописом* (переважають фоностилеми **р-л**): *Розлились, / Розбушувалось, /Роздалось, /Розкохалось... /Буря рве надземні ризи,... Грім небесний мертвих буде /*.

Порівняймо: у словацьких модерністів:

У І. Краска : *Chladný dažďik prší, prší* (однойменний вірш).

У Я. Єсенського: *Len hrnute, hromy! Trpím vaše zvuky* («Blesky»);

у нього ж розкати грому через асонанс: *Odbojný víchor, búry hromoblesk / sprevádza ich ...*(«Po cudzom mori»);

шум вітру: *Odbojne fúka severák /von zimnej, strašnej noci mrak./Rozfúkal vietor neba žiar... (Odbojne fúka severák...);*

Ó, šumte, vetry, orkány silné vy!/
Ó, šumte! Nechže ten vetra šumot/ — ó, šumte! — nechže silné
vaše spevy/ počujúc («Blesky»).

У В. Поя : *Po dažďoch, čo šľahali vyprahnutú zem,/zas
planie slnce v omladnutej žiare./Po búrkach ľadovcových zase
lúče pršia/z nezábudkových výšin («Po dažďoch»); шум вим-
пу: Švih vetra šľahnul v tvár – /ved' búrky vždycky môžu
zaburácať/i víchre zajačať v cvale neskrotnom («Pieseň o vetre»).*

У чеських модерністів: У О. Бржезіни: *«Hřmí ve všem
žíravé tvé proudy propastné, /vře jimi kámen, krev i myšlení».*

У А.Сови: *«Děšť tak crčí z rána,
k poledni až k šeru («Básníkovu jaro»);*

у нього ж метелиця: *Vichřice třese vším a pláče Melusina,/krov praská, okna řinčí bolestnícím sklem/ a sychravý chlad
straší v zdivu odprýsklém,/drkotá zuby odloučenost siná
(«Podzimní noc»).*

У хорватського модерніста В.Назора: *On čeka da udari
grom,/ I slavno u sjajnu plamenu*

Na brijevu da izgori svom («Bor»).

Лінгвалізація акустичного світу у слов'янській поезії,
отже, – це фактично засоби реалізації природних звучань
у фонічних лініях поезії – через артикуляційно- акустичні
системи голосних, приголосних різних слов'янських мов,
через послідовність звуків (Б. Гала - *fonický soulad, fonický
protiklad, O. Зіх – zvukosled*), звукопис, ономатопею (близьку та
віддалену), віршові розміри та ритм, які є предметом наших
подальших досліджень.

Список літератури

- ВОРОНИН С.В., 1969: *Английские ономатопы (Типы и строе-
ние)*. Ленінград, 2006: *Основы фоносемантики*. Москва:
Ленанд. ГУМБОЛЬДТ В., 1984: *Избранные труды по
языкознанию*. Мо-
сква: Прогресс.
- ЗВЕГИНЦЕВ В.А., 1964: *Лигвистика универсалий. История
языкознания XIX – XX веков в очерках и извлечениях. Ч. II*.
Москва: Просвещение, 378–382.

- ЛАДЧЕНКО М. М., ЮСИП-ЯКИМОВИЧ Ю. В. 2014: Слов'яно-германські семантичні універсалії в галузі онома-топоетики. *Studia slovakistica* 15. – Ужгород, 92–103.
- ПОТЕБНЯ А.А., 1999: Мысль и язык. Москва: Лабиринт.
- РЕФОРМАТСКИЙ А. А. 1966: Неканоническая фонетика. Развитие фонетики современного русского языка. Мо-сква, 96–109.
- СКАЛИЧКА В., 1967: Исследование венгерских звукоподражательных выражений. Пражский лингвистический кружок. Москва.: Наука, 277–316.
- ЦАРУК О. 1988: Українська мова серед інших слов'янських: етнологічні та граматичні параметри. Дніпропетровськ: Наука і освіта.
- HALA V. 1975: *Fonetika v teorii a v praxi*. Praha: SPN. ZICH O. 1937: *O typech básnických*. Praha: Orbis.

